

gyedrészbeli részvényesek") között. Ez azonban nem jutalom, hanem segély volt. 1865 táján kezdődnek pályadíjak és jutalmak. Azelőtt ilyenekről nem esik szó. 1868/69-ben jelen meg az angol, mint önkéntes tantárgy, 1869/70-ben az orgonálás és gyorsírás.

16. fejezet.

Érettségi vizsgálat.

Az érettségi vizsgálatot az abszolútizmus erőszakolta rá az erdélyi iskolákra s a miénkre is. Az erőszakolás ellen az egyház vezetősége az iskolai politika németesítő irányzata miatt s az autonómia védelme érdekében tiltakozott és védekezett. De a kérdésben az abszolútizmus letűnte után hozott összes határozatai mutatják, hogy a rendszer lényege ellen nincs megállható kifogásuk. Csak nem vallották be nyíltan, mert az abszolútizmus iskolai politikájával szemben elfoglalt álláspontjuk miatt — úgy érezték — nem tehetik. Ezt mutatja az is, hogy az alkotmányos élet beköszöntése után az Entwurf gimnáziumával szemben visszamennek a régi iskolára, de az érettségi vizsgálatot fenntartják. Az Entwurfban merőben új volt az érettségi vizsgálat, mely a szellemi képzettség puhatolására irányult s az iskolai hatóságnak betekintést engedett a tanárok munkájába, kiktől új és haladottabb módszert követelt. Általában érvényesült az éber és szemes ellenőrzés szigorúsága s eltűnt a régi patriarkális iskolai élet engedékenysége és lazasága. Az érettségi vizsgálat írásbeliből és szóbeliből áll. Az írásbeli tárgyai: értekezés anyanyelven 5 ó., fordítás latinból 2 ó., görögből 3 ó., latinra 3 ó., mennyiségtan 4 ó. Egy másik előnyelv a tanuló vagy szülői kívánsága szerint 3 ó. A szóbeli tárgyai: az anyanyelv irodalma, latin nyelv és irodalom, görög nyelv és irodalom, történelem és földrajz, mennyiségtan, természetrajz és fizika, a második előnyelv nyelvtana és irodalma.

Az érettségi vizsgálat rendszere annyira újszerű és meglepő volt, hogy mikor először megjelent a kormányzóság erre vonatkozó rendelete, az első időkben nem tudják, mihez tartani magukat vele szemben. A vizsgálat érdeme ellen nincs észrevétel és megjegyzés, de a diákok között valami csendes bojkott indul meg ellene, mit az igazgatóság — kiérzik a sorok közül — örömmel használ fel a felhívásra adott jelentésében. A kormányzóság, hogy a gondolatnak megnyerje a vezetőséget, 1851 jun. 30.-áról 15281. sz. alatt a vizsgálat vezetésével Nagy Elek főgondnokot bizza meg. Az igazgatóság jul. 3.-ról azt jelenti, hogy a tanulók közül kettő kikérvén iskolai bizonyít-

ványát, eltávozott; a többi hittani pályára szándékozik menni s azoknak érettségi bizonyítvány nem szükséges. Nagy Eleknek jelentik, hogy ez iskolai évben nem voltak érettségire jelentkező ifjak. A kérdést a Főtanács elé terjesztik, de az 1851 szept. 1—3. napjain tartott zsinati Főtanács jegyzőkönyvéből nem tűnik ki, hogy foglalkozott volna vele.

A Főtanács után néhány nappal, szept. 14-én, azonban már jelentik az E. K. Tanácsban, hogy 5 tanuló jelentkezett a vizsgálatra. A tanács megváltoztatja korábbi végzését s megbizsa az igazgatót, hogy tegye magát érintkezésbe Nagy Elekkel, mint kinevezett kormánybiztossal az érettségi megtartása ügyében s miután megtartották, az eredményről tegyen jelentést. Október 5-én jelentik, hogy az érettségit mindnyájan kiállították. Az igazgató beadja a jegyzőkönyvet, melyet a Főtanács elé terjeszteni határoztak. Az 1851/52. év végén tartott érettségi vizsgálatról tett jelentésre a kormányzóság megjegyzése (E. K. T. jkve 1853. 46. p.) az, hogy az eredmény a várakozásnak megfelelt. De az írásbelire ne adjanak mindenkinek külön tételt, hogy a tanulók képességeit össze lehessen hasonlítani s a részrehajlás vádját elkerülni és a latin tanítására nagy gondot kell fordítani, hogy a korszellem anyagias iránya miatt az ifjak ne idegenedjenek el a magasabb tudományosságtól s ne nélkülözzék az értelem- és jellemképzés ezen egyik leghathatósabb tényezőjét. Az 1852/53. iskolai év végén 13 ifjú tett érettségit, 10 unitárius, 2 ref. és 1 luth. Az 1857—59. években tartott érettségi vizsgálatokról felterjesztett jelentésekre az 1859. évi kolozsvári zsinati Főtanács határozata: „Mind az érettségi vizsgálatok behozatala, mind pedig azáltal, hogy iskoláink iskolai tanácsosság alá rendeltettek, mind végre azáltal, hogy iskoláinkra nézve más vallású iskolai tanácsos neveztetett ki, vallásunk önkormányzása tetemes sérelmet szenvedvén, zsinati Főtanács ragaszkodik az 1856 aug. 28. fölterjesztéséhez s e tekintetben további teendőire nézve elvárja, mi lesz eredménye azon közlésnek, mely szerint a nem r. kath. egyházak autonómiája helyre fog állíttatni“.

Az abszolútizmus letűnése után az alkotmányos élet közeledtére az iskolaügyet újra rendezik. 1861. május 4-én Kovácsi igazgató előterjesztésére az igazgatóság a következő végzést hozza: Minthogy az érettségi vizsgálat gyakorlata Főtanács által is „ideiglenesen legalább el lőn fogadva, szükségesnek látja ez évben is megtartását; minthogy pedig a hazai újabb intézkedések által az iskolatanácsosi hivatal megszűnt, véleménye az, hogy az igazgató az érettségit tenni kívánókat szólítsa fel, az írásbelit a pünkössti szüneten tartsa meg, a szóbeli az évvégi vizsgálat alkalmával tartassék meg s erre a kineve-

zendő vizsgáló biztos is meghivandó volna. Terjesztessék fel E. K. T.-hoz azon hozzáadással, hogy az *érettségi vizsgálatnak mint rendszernek további fenntartása, úgy megszüntetéséről való intézkedés* a Főtanács elé volna terjesztendő. Az 1861. jun. 19. tordai zsinat — az 1860—61. évi érettségi vizsgálatokról való jelentéssel kapcsolatosan határozza: mint az előbbi Főtanácsok, úgy ez sem ismeri el az iskolatanácsosoknak iskoláink ügyeibe való befolyását s autonómiánk és törvényes jogainkból kifolyólag fenntartja magának, hogy az érettségi vizsgálatra nézve ezután szabadon intézkedhessék. Az 1862. szept. első napjaiban Kolozsvárt tartott Főtanács foglalkozván „az autonómiánk tetemes megsértésével felállított érettségi vizsgálat megtartásának, vagy eltörlésének kérdésével határozza: helybenhagyja ez alkalommal az E. K. Tanácsnak 1861.163. sz. a tett azon ideiglenes intézkedését, mely szerint az érettségi vizsgálatot továbbra is megtartandónak határozta önkormányzási jogából kifolyólag, fennhagyva magának, hogy annak idejében ez ügyben véglegesen intézkedhessék. Az 1863. évi Főtanács a nevelésügyi bizottság és az E. K. T. véleménye alapján kimondja: ezután az érettségi vizsgálatra előállani szándékozók az utolsó félévi közvizsgálat alól se mentessenek fel, hanem kötelesek előállani. Magára a vizsgálat végrehajtására nézve határozatilag kifejeztetvén, hogy a míg a Főtanács önkormányzati jogából kifolyólag azt jónak látandja megtartani, az arra előálló ifjak megvizsgálása az eddiginél még nagyobb szigorral történjék.

Az 1871. évi törvény már szervezi az érettségi vizsgálatot. A gimn. tanfolyamot végzett ifjak a nyári félévi közvizsgák után még egy *általános ú. n. érettségi vizsára* állhatnak elé. Akik ily vizsgát szándékoznak adni, e szándékukat két hónappal az iskolai év vége előtt az igazgatóságnak írásban bejelenteni kötelesek. Aki az utolsó évi akármelyik közvizsgálat alkalmával valamely tantárgyból másodrendű osztályzatot nyert, érettségi vizsgára nem bocsáttatik. Az érettségi vizsgálat kétféle: írásbeli és szóbeli. Tárgyai: fogalmazás anyanyelven; fordítás német, latin és görög nyelvből magyarra szóval és írásban; magyarból német és latin nyelvre írásban; szám- és mértani feladatok megfejtése írásban és szóval; általános és hazai történelem s a természeti tudományok szóval. Az érettségi vizsgálatról külön bizonyítvány állíttatik ki. Aki ily vizsgánál másodrendű osztályzatot nyer valamely tantárgyból, a vizsgáló bizottság által kitűzendő napon javítóvizsgát tehet. Aki a VIII. gimn. osztályt el nem végezte, érettségi vizsgálatra nem bocsáttatik. Az 1880—81. évi törvények 105—109. §-ai ez intézkedéseket változatlanul átvették.

Ezután életbelépett az 1883-ik évi középiskolai törvény, mely az érettségi vizsgálatot rendezte. Trefortnak el kellett ejtenie azt az álláspontját, hogy az autonóm felekezeti középiskolák érettségi vizsgálatán a főigazgató elnököljön, mint a kormány képviselője. A küzdelem e kérdés körül annyira kiélesedett volt, hogy az egész törvény sorsa kétségessé vált. Trefortnak engednie kellett. A kérdésnek az a megoldása, hogy a kormányképviselő csak ellenőrző közeg, kit semmiféle intézkedési jog nem illet, a tárgyalások rendjén létrejött engedmény következménye. Az autonóm felekezeti középiskolákban az érettségi vizsgálatok az illetékes felekezeti főhatóság által kirendelt egyén elnöklete alatt tartatnak a kormány képviselője jelenlétében, aki betekinthez az érettségi vizsgálat összes ügyirataiba, a szóbelin jelen lehet, a tanulókat kérdezheti, közölheti észrevételeit, de a bizonyítványokat nem írja alá. Egyetlen joga, hogyha a törvény nyilvános megsértését észlelné, a bizonyítvány kiadását felfüggesztheti. Ez a felfüggesztés addig érvényes, míg az esetet a miniszter felhívására az iskola főhatósága felül nem vizsgálta. Ha ez törvényteleniséget állapít meg, a bizonyítvány kiadását betiltani köteles. A törvény végrehajtása rendjén a miniszter azt az előzékenységet gyakorolta, hogy kormányképviselőkül rendszerint ugyanazon felekezeti egyének küldettek ki.

Az 1884. évi Főtanácsra már jelenti az E. K. T., hogy az érettségi vizsgálatot először tartották meg az országos törvény és vonatkozó kormányi szabályrendeletek szerint mindenben kellő pontossággal. A kormányképviselő Berde Áron volt, elnök a püspök. Mivel alapjában és tartalmában a vizsgálat az eddigi rendszertől nem tér el, sőt mivel a német és görög a szóbelinek nem tárgya, a vizsgálat könnyebb a régiénél. Az eredmény azonban mégsem volt jó, mert az osztály népes és több gyenge tehetségű tanuló volt.

Az 1885. évi törvény az országos középiskolai törvény és vizsgálati utasítás megfelelő rendelkezéseit átveszi s azóta az érettségi vizsgálat teljesen az állami norma szerint tartatik.

A vizsgálatokra elnökül az egyházi főhatóság hosszú időn keresztül, a 90-es évek közepéig, a püspököt küldte ki. Nem volt helyes intézkedés, mert a vizsgálat lefolyása alatt akadt nem egyszer olyan kérdés, mely fölött a nézetek nem egyeztek s ilyenkor a miniszter megbizottja az egyház fejével állott szemben, kinek működése a vizsgálatról felterjesztett jelentések kapcsán a miniszter és az egyházi főhatóság megbírálása alá került. A helyzet ferde volta nemsokára kitűnt s azóta az elnökséget más vezeti.

Az utolsó huszonegy év érettségi vizsgálatainak eredményét a következő táblázat mutatja:

Isk. év	Érettnék nyilván.					Isk. év	Érettnék nyilván.						
	kitűnő	dicséretes	elsőrendű	Javítóra utasított	Ism. vizsgára utasított		jeles	jó	egysz. é.	2 óra j. v. u.	Ism. vizsgára utasított	Végleg elut.	
1879/80	5	6	6	7	1	1888/89	2	8	14	4	3	—	
	kitűnő	jeles	jó	elégs. j. v. u.	i. v. u.	1889/90	3	5	15	3	1	—	
1880/81	3	8	4	4	5	1	1890/91	3	8	19	5	—	—
1881/82	2	10	10	1	8	—	1891/92	2	6	13	5	—	—
1882/83	5	7	9	2	10	—	1892/93	4	8	3	4	5	1
	jeles	jó	egysz.	2 óra j. v. u.	1 évre végleg elut.		1893/94	2	4	15	2	5	1
1883/84	1	12	24	5	4	—	1894/95	3	5	13	2	2	1
1884/85	4	6	16	4	1	1	1895/96	5	6	19	5	6	—
1885/86	7	9	11	2	—	—	1896/97	2	6	10	5	3	1
1886/87	6	10	5	4	3	—	1897/98	4	4	9	1	1	1
1887/83	1	6	15	7	2	1	1898/99	3	6	6	1	—	1
							1899/900	2	4	10	—	3	—

Ez idő alatt az érettség fokozatai: 1879/80-ban: kitűnő, dicséretes, elsőrendű. A következő években: kitűnő, jeles, jó, elégséges. 1883/84-től végig: jelesen, jól, egyszerűen érett. 1886/87-ig a kitűnők és jelesek, illetőleg a jelesek és jók száma általában emelkedik, azután esik, végleg elutasított csak egy van, az azutáni időben, négy év kivételével, minden esztendőben akad 1—1. A jelesek és jók száma 1886/87-ig tehát 8 esztendőben majdnem annyi (101), mint az azután következő 13 évben (112), de ezek száma együtt sem éri el az elégségesek számát, holott pl. a theológián ezek száma külön-külön felülmúlja az elégséges eredménnyel vizsgázottakét, ami a vizsgálat színvonalára enged következtetést.

17. fejezet.

Szünetek.

Az iskolai év a 17-ik században nem szeptember 1-én, hanem augusztus második felében kezdődött s július közepe tájáig tartott. Közben azonban a téli Főtanácsok és a június végi zsinatok, valamint a téli vizsgálatok miatt hosszú szünetelések voltak. Lassan és hosszú idő alatt válik törvényszerű szokássá, hogy az iskolai év szeptember 1-én kezdődik és június 30-án végződik. Agh István rektorsága alatt P. Horváth Ferenc főgondnoknak erélyesen kell fellépnie és határozatot hozatnia, hogy aki június vége előtt hazamegy és szeptember 1-re vissza nem jő, az büntetést kap. És a tanári kart ismételtelen figyelmezteti a Főtanács, hogy az iskolai évet sem az

elején, sem a végén megrövidíteni nem szabad. A késői begyűlésnek az oka a nyári mezei munkákkal való foglalkozás volt. A tanulók korai eltávozásának pedig az, hogy az utazással 8—12—14 napot is igénybevevő zsinatokat június végén, esetleg július elején tartották s azalatt némelyek hazamentek. Mikor aztán a tanárok hazajöttek, rendszerint július közepe táján kiadták a vakációt.

1633 július 13-án (Fasc. I. 107.) adják ki a nyári szünetet: *publica facultas ad rusticationem exhibetur*. 1643 (Fasc. I. 232.) a „*recreatio et rusticandi facultas*” július 11-től aug. 15-ig tartott. 1673-ban (Fasc. II. 299.) július 15-én olvassuk, *ferias caniculares obtinuerunt studiosi* és aug. 14-én: *Dni Studiosi a rusticatione redeunt ad studia*. 1675-ben (Fasc. II. 317.) július 24-én kapnak vakációt (*feriae conceduntur ad messem*), amely aug. 26-ig tart, mely napon megkezdődnek a leckék. 1693-ban július 17-én kezdődik a nyári vakáció s tart aug. 24-ig. (Fasc. II. 553—554). 1711/12-ik évben szünetek voltak: július 19—szept. 10, október 9—nov. 9, dec. 15—jan. 9, március 14—ápr. 6, május 8—23, július 7—szept. (Fasc. IV. 108—110, 111, 113—114, 118—119, 121—123, 125. l.). 1724-ben július 8-tól aug. 20-ig (Fasc. IV. 322.). A 18-ik század végén a vizsgálatok június 20—30-ika között tartatnak, azután következik a *pronunciatio classificationis* és a *promotio*, a szünet tart július 1-től szept. 1-ig. (Fasc. VII. 420—425.), 1773 július 1-én kiadatik a „két hónapi nyári szünet”, nagy öröme a tanulóknak (Fasc. VI. 80.), jegyzi fel a főnök. 1787 június végén feljegyzi a főnök (Fasc. VI. 421.), hogy ezután a katolikusok nyári vakációja, amely eddig szept. 1-től okt. végéig tartott, a felség rendeletére a miénkkel és a reformátusokéval össze fog esni (július—aug.) Az 1840-ik évi törvények előkészítése alkalmával a Vélemény ismeretlen szerzője nyíltan és őszintén megmondja, hogy a szüneteket a tanulók önkényesen meghosszabbítják úgy, hogy különböző ürügyek alatt korábban hazakérezkednek s később jönek vissza. Aztán a szünetek is hosszúak s csaknem feleslegesek.

Az 1840-ik évi törvények szerint az iskolai év kezdete „régik szokás szerint” szept. 1. Ezen a napon olvassák fel a törvényeket. A tanulás első periodusa okt. 17-ig, szüreti szünet okt. 17—31-ig; második periodus nov. 1-től december 19-ig, karácsonyi szünet dec. 20-tól jan. 2-ig; harmadik periodus január 2-től a téli vizsgálatok végéig. Ezután 5 napi szünet. Negyedik periodus: innen húsvét előtti vasárnapig. (A húsvéti szünet nincs meghatározva). Ötödik periodus: pünköst előtti vasárnapig; szünet pünköst utáni vasárnapig Hatodik és utolsó periodus: június utolsó napjáig. Július 1-től aug. 31-ig szünet. Az 1845. évi törvények szerint: szünetek július—augusztuson

kivül dec. 15-től jan. 2-ig, az első félévi vizsgálat után 1 hét, húsvétkor 20 nap, pünkösdkor 15 nap. A szüreti szünet töröltetik. Az abszolutizmus az iskolai szünetek kérdését is szabályozni akarta. E tekintetben az 1851 május 31., 12.972. sz. a. rendelet 3 pontban ezeket rendeli: 1. A félévi közvizsgálatok ideje folyó évi július hó utolsó fele, a felgimnáziumra annak utolsó 15 napja, az algimnáziumra utolsó 8 napja. 2. Ez idő alatt tartassék az érettségi írásbeli része, amely nélkül a szaktudományokra senkit átbocsátani nem lehet. 3. A nagy szünidő nem lehet több 4 hétnél s ennek egyenest meg kell előzni az egyetemi tanfolyam megkezdődését s mivel az október 1-én van, a nagy szünidő augusztus lesz. A gimnázium szept. 1-én fog kezdődni. A főelemi iskolákban is ez lesz a rend.

Ez az első rendelet későn érkezett, mikor a nyári közvizsgálatok már folytak s intézkedni nem lehetett. A második rendelet (1852 dec. 24. 27.845/2702 sz. a.) a szünidőt így szabályozza: összesen van 8 hét, melyből 4 az iskolai év végére, augusztusra, 8 nap az I—II. félév közé essék, a még fennmaradó 3 hét a helyi szükség szerint adható ki. E 3 hét elhelyezése iránt véleményt kér. Az 1853 febr. Főtanács válasza ez: Iskoláinkat hitrokonaink s eklézsiáink alapítván s tartván fenn, kötelezettségeink vannak irántuk. Ilyen az, hogy sátoros ünnepeken ifjainknak meg kell látogatniok, prédikálniok, ami gyakorlati képzés, de anyagi segély is. Ezért az ünnepeken szabályszerűen 2 hétig szünetel a tanítás. De minthogy a köztanítás mellett magántanítás is van s minden tanulónak magántanítója, ilyen szünidők idején azok foglalják el őket. A felsőbb osztálybeliek pedig prédikációt készítenek és tanulnak, mert intézetünk nemcsak teljes gimnázium, hanem theologicum seminarium is. Ezek szerint e szünetek csak látszólagosak, valósággal nem azok, hanem az alsó osztályokra nézve magántanítás, a felsőbbekre gyakorlati önképzés az annyira szükséges önmunkásság fejlesztésére. A július—aug. 8 heti szünidőt „iskoláink természete szükségeli“. Tanulóink messze vidékekről jönnek, egész évben csak ekkor mehetnek haza, hogy a szükségeseikkel ellássák magukat. A hazamenetel, kijövetel 10 napba is belekerül. Ha 4 hétre szorítódnék ez a szünet, kevés idő maradna fenn úgy, hogy a tanulók nem pihenhetnék ki magukat. A szülők többnyire földművelők, mezei munkáikban gyermekük is segítnek, elvük lévén, hogy jó korán szokjanak munkához, ha a szükség e pályára kényszeríti. De a tanárok körülményei is igénylik a 8 hetet. Július felét az érettségi vizsgálattal töltik el. A zsinatokat ez időben tartjuk, ezeken kötelesek megjelenni. A két félév között van 5 napi pihenés, a 3 országos vásárkor 1—1 nap, összesen 8. Ennél több nincs. S minthogy

iskoláinkban hetenként 2 félnapot a szünidő nem fogyaszt el, „tulajdonképeni szünidő csak július és augusztus“. A szünidők beosztását tehát körülményeinknél fogva lehetetlen változtatnunk s kérjük a régi rend fenntartását. 1855. elején a helytartóság a szünidők szabályozásáról megegyeszer adott ki egy rendeletet. Az E. K. Tanács az igazgatóságnak adja ki véleményezésre. Ez márc. 4-én terjeszti be véleményét, melynek értelmében nyári szünidőnek Erdélyben, mint földművelő országban legcélszerűbb jul. és aug. Az E. K. T. válaszában azt írja: mint-hogy iskoláinkban nincsenek olyan tanulók, kiknek ünnepeiket az ó-naptár szerint kellene megtartaniok, ezért a nyári szünidőt 6 hétre szorítani egyik iskolánkban sem szükség. Kéri jul. aug. engedélyezését, mint van Krakkó, Morva, Lemberg kerületeiben, Bukovinában, mert földművelő népünk érdekeivel ez egyezik s azon „nem alaptalan elv is uralkodik köztük“, hogy gyermekeiket mezei munkára és ügyességre szoktassák. Erre ez az idő legalkalmasabb. A helytartóság nov. 16-án azt feleli, hogy hajlandó figyelemmel lenni a tanulók, szülők és tanárok helyi viszonyaira. Az iskolai szünetek kérdése még egyszer előfordul az 1857. évi jun. 7. kolozsvári Főtanácson, amely az ezévi febr. 4. kelt 1792. sz. rendeletet tárgyalja. Ez a nyári szünetet jul.—augusztusra határozza meg, de a luth. iskoláknak megengedi, hogy megrövidíthetik jul. 8-ig vagy 15-ig s ezzel szemben törökbúza-szedéskor, vagy szüretkor ugyanannyi szünetet adhatnak. Választ kér arra, hogy melyik iskoláira kívánja a 8, illetőleg 14 napi megrövidítést s ehelyett a szüreti beállítását. Egyben közli, hogy a szünetidők véglegesen megvannak állapítva, csak elosztása van megengedve. Ezeken kívül más szünidő az igazgató felelőssége mellett szigorúan eltiltatik. A Főtanács a kérdés elintézését az igazgatóságra bízta, hogy „szükségeink szerint“ intézkedjék.

Maradt minden a régiben.

Az 1871. évi törvények szerint: az iskolai év szept. 1-től június 30-ig tart. Szünidők: szüretkor 2 hét (tehát visszaállítja az 1845 előtti állapotot), karácsonykor 2, első félévi vizsga után 1, húsvétkor $2\frac{1}{2}$, pünköstkor 2 hét. Ezeken kívül az igazgatóság adhat legfeljebb 1—1 napot országos vásárok, lóversenyek alkalmával és húshagyó kedden d. u. és hamvazó szerdán délelőtt stb. Az 1880/81.-ik évre érvényes törvény a szüneteket így állapítja meg: a kéthavi nagy szünidőn kívül szüretkor 10 nap, karácsonykor, húsvétkor és pünköstkor 2-2 hét. Ezeken kívül az igazgatóság az első félévi vizsgálatok után belátása szerint szünnapokat engedélyezhet és alkalmilag fél vagy egész napi szüneteket adhat.

Az 1885. évi törvény szerint az isk. év a középiskolai

országos törvény intézkedéseihez alkalmazkodva három időszakra oszlik: az első karácsonyig, a második húsvétig, a harmadik év végéig tart. Szünetek július—augusztuson kívül: szüretkor 10 nap, karácsonykor, húsvétkor és pünköstkor 2-2 hét. Végül az 1896. évi törvények szerint: szüretkor 7 nap, karácsonykor és húsvétkor 14, pünköstkor 7. Fontosabb esetekben az igazgatóság engedélyezhet egyes szünnapokat s az igazgató 3 nem egymás után következő napot.

18. fejezet.

Apolló-kör.

A zene tanulását kezdetben elég merevséggel tiltotta az egyház. A 1800. évi téli Főtanácsra a szekundánusok a tógásokkal együtt azzal a kéréssel állanak elé, hogy szerdán, szombaton és vasárnap d. e. a kollégiumban gyakorolhassák magukat a muzsikában. A határozat így szól: „A közjóra való tekintet nem engedi, hogy a kérést megadhassa a konzisztórium; azt mindazonáltal nem ellenzi, hogy bizonyos órákon rektorafia hírével tisztességes helyeken a városban az olyan tanuló ifjak magokat a muzsikában is gyakorolják, akik egyéb kötelességeknek megfelelnek“. Mi lehet az a „közjó“, ami nem engedi meg a diákoknak a zenei gyakorlatokat? Nem tudom elfogadható okát adni e határozatnak. Elvileg nem szegül ellene. Talán az a gondolat settenkedik mögötte, hogy az iskolai kötelességeik teljesítésétől vonja el őket. De viszont a városban „tisztességes helyeken“ megengedik. Talán az a tapasztalat, hogy a zene kávéházakban, kocsmákban, szóval „nem tisztességes“ helyeken szokott szólni. Vagy talán az a rideg aszkéta és örömtelen felfogás és életmód, amely az iskolában uralkodott. S amelyről pl. B. Farkas Sándor és mások is oly keservesen panaszkodnak. 1819 jul. 1 én megnyílt a Kolozsvár városi *Muzsikai Egyesület*. A vezetőség értesítést küld az igazgatóságnak s kéri, hogy kihirdetvén biztassa az ifjúságot, hogy minél többen iratkozzanak be a zene tanulására, mert ott napi 2 órában díj nélkül tanulhatnak. Az értesítés akkor jött, mikor az ifjúság épen eloszlóban volt. Aug. 27-én megismétlik az értesítést azzal, hogy a jelentkezőket örömmel felveszik s a tanítók ezekkel a tanítást elől fogják kezdeni. (Fasc. X. 321, 323.). Nincs több adatunk rá, hogy jelentkeztek-e s mennyien. De tilalomról most már nincs feljegyzés.

A következő évtizedekben a vezetőség figyelmét a műének, vagy amint mondták: a harmonium művelésére fordította s a muzsikai egyesület hatása legfeljebb úgy nyilvánult, hogy

a jobb módúak, vagy a zenei tehetséggel megáldottak, mint kijárók nyertek ott oktatást. A zene kérdésével csak az 1839. évi törvényekben találkozunk, ahol a 65. cikkely szerint: Muzsika gyakorlása szünórákon másoknak háborításán kívül meg van engedve. Ha többen akarnák magukat gyakorolni együtt, vagy mulatni, úgy oly órákon menjenek valamely auditóriumba. Az 1871. évi törvények 37. pontja a szobában való zenélést és éneklést csak akkor engedi meg, mikor ezzel az illető lakótársait, vagy a köznyugalmat nem háborgatja. Ugyanez áll az 1880/81. és 1885. évi törvényekben is.

Ebben a mostoha sorsban volt a zene, melyre a vezetőség figyelme nem terjedt ki, midőn maga az ifjúság vette kezébe a kezdeményezés és szervezés ügyét, akárcsak a harmoniánál, melynek tanítási költségeit kezdetben szintén nem a közpénztár fedezte. 1870/71. isk. év elején a címül írt név alatt zenetársulat alakult, de két év múlva megszűnt, mert tagjai az iskolából eltávoztak s nem állandónak volt szervezve. 1873/74. elején megint összeállítottak egy házi kvartet-zenekart, mely szintén megszűnt év végén. 1874/75. isk. év elején szept. 26-án Egyed József az ifjúságot gyűlésre hívta össze, hogy megbeszéljék egy zenetársaság állandósítását azáltal, hogy egy biztos és állandó alapot létesítenek. Az indítványt lelkesen fogadták s a kibocsátott gyűjtő-íven mindjárt az első nap 109 frt 85 krt és egy tallért írtak alá. Okt. 3-án alakuló gyűlést tartottak s Barabás Lajost elnöknek, Deutsch Arthurt jegyzőnek, Győrfi Ferencet pénztárnoknak választották. Alapszabályok készítésére egy 12 tagu bizottságot küldtek ki. Az igazgatóságtól engedélyt kértek arra, hogy a városban erre a célra gyűjthessenek. Nemsokára elkészültek az alapszabályok. 1875 ápr. 20-án adják be Benczédi igazgatóhoz. A tervezésben megokolják, hogy miért tartják szükségesnek a kör megalakítását. Régóta érzik egy állandó zenetársaság hiányát. Azért önkéntes társulatot szerveztek, de az nem volt állandó, mert nem volt vezetője, alapja, hangszerei. A vezetéssel egyik-másik tagot bízták meg. Más felekezetű iskoláknak van társulatuk, tanulóik zeneismeretekkel lépnek ki s kicsinylő szemrehányásokkal illetik őket. A kor kívánalma a társulat megalkotása. Ezért határozták el megszervezését önkéntes áldozatokkal. Célja: az ifjúság között a zenei ismeretek terjesztése, fejlesztése, rendszeres zenetanítás és tanulás megkezdése és fenntartása, zenetanítói állomás rendszeresítése, fizetésének biztosítása, hangszerek, kották beszerzése. Eszközök: önkéntes adományok, a büntetéspénzek fele, a tanulók által évenként fizetendő 50 kr, zenei előadások, májusi multságok jövedelme, hangversenyek, tagok által nyáron rendezendő hangversenyek. A hangszerek kezelésére „bizott-

mány" szerveztetik, mely iskolai év végén számot ad a bevételekről és kiadásokról. A tagok: alapító, pártoló, rendes (l. g. o.-tól fel a III. éves theologusokig), rendkívüli, vendég- és tiszteletbeli tagok. A rendes tagok: működők, a VI—VIII. g. o. t. és theologusok és tulajdonképeni növendékek: I—V. g. o. t. A tanításra a kör zenetanítót, illetőleg zenekarvezetőt fogad és fizet. Az egylet az E. K. T. felügyelete alatt áll. Új alapszabályokat, vagy módosításokat eszközölni sem az ifjúságnak az E. K. Tanács tudta nélkül, sem az E. K. Tanácsnak az ifjúság beleegyezése nélkül (!) nem lehet. Hivatalnokai: elnök, jegyző, pénztárnok, ellenőr, kezelő-bizottság, karnagy, hangszer- és hangjegytárnok. A karnagyot az Apolló-kör naggyűlése választja pályázat útján. Az alapszabály teendőit részletesen előírja. Fél-évenként a rendes vizsgálatok alkalmával köteles vizsgálatot tétetni. A tagok kötelességei is szabályozva vannak. A beterjesztéshez van mellékelve 1875 márc. 13-ról a pénztárnok jelentése. Eszerint tiszta vagyon 258 frt 94 kr. A szintén csatolt titkári jelentés szerint van 3 pártoló, 198 alapító és 9 működő tagja. Van 20 drb. zeneműve, 1 nagy, 1 kis gordonja, 5 kottatartója. Minden héten tartott egy gyakorlatot. Kétszer működött nyilvánosan: díszturnán és az igazgató névnapján. Az alapszabály, számadás és jelentés felterjesztésével kéri az alapszabály jóváhagyását. A felterjesztés sokáig hevert elintézetlenül. Négy év mulva 1879 febr. 7-én Varga Dénes elnök, Tutsek Sándor jegyző, Vincenti Károly és Ferencz Ákos bizottmányi tagok ez ügyben előterjesztést tesznek. Előadják, hogy az E. K. Tanács tudja, hogy évekkal ezelőtt egy egylet keletkezett a zene művelésére és terjesztésére, hiszen a megerősítésre váró alapszabályok fel vannak terjesztve. De a nagy cél elérésére: egy zenetanítói állomás rendszeresítésére, sok pénz kell: 10000 frt. Jelenlegi vagyonuk 405 frt 65 kr s ha ez csak a tőke kamataival növekszik, 80—100 esztendő is kell a szükséges tőke összegyűjtésére. Kéri azért az E. K. Tanácsot, nem maguknak, hanem a jövő nemzedéknek érdekében, hogy évenként 50—80 frt járuljon hozzá a tőke növeléséhez. Jelentik, hogy műkedvelőkből megalakult az egylet, Boér Gergely ének-tanár önként ajánlkozott a zenekar vezetésére. A működő tagok száma 22. Ez a felterjesztés lehetett az oka, hogy az E. K. Tanács az alapszabályokat most már véleményezésre kiadta Boér Gergelynek. ki véleményét már febr. 20-án beterjesztette. Ez alapon állapított meg a végleges alapszabály, mely kiemeli az egyházi zene fontosságát és művelése szükségét, csekély havi tandíjat ír elé, megállapítja, hogy a VII. g. o.-tól kezdve kezdő zenetanulónak nem vehető fel senki. A körnek jogában áll 6 szegény tanulót 1—1 évi időre minden harmadik

évben — a zenetanítói állomás rendszeresítésétől kezdve — a helybeli zenekonzervatóriumban fúvó instrumentekre taníttatni. A heti órák számát az ifjúság és igazgatóság együtt határozzák meg. Alkarnagyot a karnagy ajánlatára a működő tagok maguk közül választanak. Ez hetenként egyszer köteles külön próbát tartani s a karnagyot akadályoztatása esetén helyettesíteni. A zenekarvezetői állás rendszeresítéséig a karnagyi állás kapcsolatba hozandó a dalkör karnagyi állásával, kitől — minthogy nem díjazza, csak a zenekar vezetését kívánhatja. Az alaptőke kamatai el nem költhetők, azért a szükséges költségeket havi „részvényvel“ teremtik elé a működő tagok. Az alapszabálykészítők külön kiemelik, hogy ifjúsági nagygyűlésen nem az olvasó-önképző egyesület értendő, melyhez az Apolló-körnek semmi szoros kapcsolata nincs s annak számolni nem tartozik, mert az egész gimnáziumi és theologiai ifjúság a tagjai kivétel nélkül, holott az olvasó-önképző egyesületnek csak az ifjúságnak egy része.

Az Apolló-kör első karnagya Boér Gergely, állami tanítóképző intézeti ének-zenetanár, második Oberti J. B. zenekonzervatóriumi igazgató. A körnek 1887/88-ik iskolai év elejéig külön jegyzőkönyve van. 1887 október 1-én megalakul, elnöknek választják Borbély Sámuel, alelnöknek Molnár Sándort. Október 2-án tartják az első ülést. Erről a jegyzőkönyvet megkezdik, de nincs befejezve. Ezután nincs több jegyzőkönyv. Az 1879/80. év óta megjelenő Értesítő szerint 1880-ban tőkéje 573 frt 47 kr. Tíz működő tagja volt, védnöke Barabás Ábel iskolafőnök, karnagy Oberti, ki heti 2 órán minden díj nélkül buzgalommal tanított. A következő évben már Boér a karnagy, 1881/82-ben, 1882/83-ban Pozsoni Antal II. éves joghallgató. Vagyon 601 frt 41 kr., 1889/90-ben 1145 frt. Azóta működik az Apolló-kör, kezdetben gyakran változó vezető karnaggal mindaddig, míg az ének-zenetanári állás az új kollégiumban rendszeresített.

E rövid történeti vázlat alapján két jellemző dolgot emelhetünk ki. Egyik az, hogy az ifjúság mozdul meg egy olyan ügy szolgálatában, amelyben az igazgatóságnak lett volna kötelessége kezdeményezni. A másik, ami ebből következik az, hogy az ifjúság jogosultnak érezte magát az alapszabályokban annak a kikötésére, hogy az alapszabályokon módosítás az ő beleegyezése nélkül nem történhetik.

Az 1896-ik évi törvényekben „*Iskolai egyesületek*“ c. külön fejezetben az *Ifjúsági Apolló-kör* célja így van körülírva: „a zenében némileg jártas tanulók együttes képzése“.

19. fejezet.

Az ifjúság önképzése.

(Olvasó társaság, Remény, Kisebb olvasóegylet, Irodalmi és szavalati önképző egylet, Ifjúsági olvasó-önképző egylet, Kölcsönző pénztár, Főgimnáziumi ifjúsági önképző-kör, ifjúsági olvasó egylet, alosztályúak olvasó egylete, papnevelő intézet önképző köre).

Az ifjúság az iskola ódon falai között is megérezte az idők járását és a nemzeti szellem ébredését. Az első nyomot arra, hogy az ifjúság az előjáróság tudtával és engedélyével a magyar szót élvezheti, 1792-ben kapom, mikor a főnök feljegyzi (Fasc. VII. 74.), hogy a kollégium összes polgárai előtt olvasni kezdi a *Magyar Hírmondót*, melyet az igazgató a maga részére járatott, de most átadta a kollégiumnak s megrendelte, hogy a neglekták pénzéből fizessék ki. Tehát most már rektori engedély mellett olvassák a magyar szót, amely eddig tiltva volt. A rektor az a Lázár István, akinek fia Lázár Samú guberniumi titkár és később kollégiumi felügyelő gondnok anyagi érdekének nem egészen jogosult védelmében Körmöczi rektort azzal vádolta meg, hogy az ő ébersége és gondossága hiánya miatt az ifjúság a francia felvilágosodás legszélsőbb balszárnya termékét, a *Système de la Nature*-t olvassa és falja titokban s mérgezi meg lelkét annak szélsőséges materialista elveivel. Aminő megmozdulás történt künt a társadalmi és magyar kulturális életben, ugyanaz zajlik benn az iskola elzárt és középkori dohos levegőt lehelő falai között. Az az ifjúság ül most a padokban s hallgatja a latin előadásokat, amely később vezetés nélkül csupán lelke sugallatára irodalmi olvasó körré alakul s nemsokára közreadja az irodalmi körök elismerő és bátorító tetszése mellett a Reményt.

1816-ban az ifjúság siker nélkül kéri, hogy a theológiát magyarul adják elő. Ebben a korszakban a népnevelés ügyében egy erős és céltudatos megmozdulás történt, mely a népben a művelődés és haladás iránti vágyat ébresztgette s képessé tette a nemsokára bekövetkezett nagy politikai és társadalmi reformokra.

A hirlapirodalom e korszak végén kezdődik. Megindult az Erdélyi Híradó és a Vasárnapi Ujság. Megalakult a Magyar Kaszinó, melynek célja a felvilágosodás és értelmesedés terjesztése s eszközei a nép nevelése, könyvek és folyóiratok. 1819-ben megalakult a *Muzsikai Egyesület*, melyben a tanulók zenét tanulhatnak heti 2 órán (Fasc. X. 321, 323.). Ebbe a korszakba esik a *nemzeti színház állandósítása* az 1794—95. évi országgyűlésen a főnemesség által. Az első előadás 1821.

márc. 13-án volt. A magyar színészetnek sokat kellett küzdenie a némettel. A magyar társaság 1808-ban eltávozott a városról, de 1810-ben megint itt volt. A magyar és német társaság a napok kiosztása miatt összetűzött. A magyar társaság 1813-ban azt kérte, hogy ezután azokon a napokon játszassék, melyeken eddig a német játszott, mert 3 év óta mindig a báli és bőjti estéken játszott, mikor a közönség nem járt színházba. Tárgyalás indult meg a városi tanács és a gubernium között, mely inkább kedvezett a német társaságnak. Ez visszatetszést szült a közönségben. 1832-ben a német társaság előadása közben az ifjúság zúgni és békétlenkedni kezdett, hogy a magyar művészeket saját hazájukban megvetik. Jun. hóban aztán a színház falain egy *intő írás* jelent meg a „három egyesült ifjúság” nevében, melyben a német színészeket felszólították, hogy a várost hagyják el, ha életüket szeretik. Az *Instructio Admonitoria* így szólt: *Mi kolozsvári három egyesült ifjúság, kik nemzetünk korcsosodását szívrepesztő fájdalommal nézzük, kegyelmeteket Heinrich Uhrlich directiója alatt levő színjátszó társaságot, mint nemzetünk s nyelvünk meghalása főeszközeit, szebbre, de mégis derékre s igazán magyarrá kifejlésünk eleven gátjait, csakugyanis magyarosan megintjük, hogyha még nemzeti játékszinünket semmirevaló bohóságokkal, melyekkel csakugyan nemzeti karakterünk legszebb vonását, a komoly férfiasságot ronthatják, még befertőztetni meg nem szűnnek s szegény hazafi színjátszó atyánkfiait ezen kis theatrum jövedelemtől ezután is megfosztanak, szóval, ha fővárosunkból Kolozsvárról el nem takarodnak, megfogjuk kegyelmetekkel ismereteni, mire mehet az elkeseredett hazafiság. Ismét és ismét tiltakoznak ezen magyar haza fiai”. A „három egyesült ifjúság” a kath., ref. és unitárius kollégium ifjúsága volt. Vizsgálat indult meg. A rendőrség jelentése nagyon eleven színekkel festi a diákok éjszakai kóborlásait, csintevéseit, összetartását, polgárok ijesztgetéseit. Elmondja, hogy döngetik a kapukat, beverik az ablakokat, ha katonai őrség megy ellenük, eliszkolnak, vagy kijátszák, a polgári őrséget pedig „kovats kővel” megdobálják. Vallatásokat tartanak, melynek rendjén egy Simon Elek nevű I. éves jurista azt vallja, hogy ő kapott egy intő írást, de nem tudja, ki csinálta. „Este valami idegen unitárius diákok beszélgetvén Kőszeghy magyar aktorral, ő megmutatta nekik s kérdezte, nem tudnak-e róla? Tagadólag feleltek. A vizsgálat után a tanulók különböző büntetéseket kaptak. Ezt jelentették a kormányzéknek, az a Felsőnek, honnan az a válasz jött, hogy a diákok feletti szigorú felügyelet a felekezetek főhatóságainak újabban kötelességévé teendő s a kihallgatás előtt eltávozott ifjak esetleges kizárása annak idején országszerte kihirdetendő.*

Ilyen s hasonló kilengéseket szűlt a kormánynak az a rövidlátó és botor eljárása, mely a nemzeti szellem nyilvánulásait minden módon elnyomni és akadályozni törekedett. Ez a nyugtalanság hevítette nemcsak a diákság lelkét, hanem a közélet független és haladó szellemű férfiaiét is.

Valami kis megmozdulás azonban az iskolában is történt.

Az 1830 évi dombóói zsinat határozza, hogy az ifjak magok tökéletesítése tekintetéből az igazgató járasson egy tudományos újságot (*Literatur zeitung*). Szinte megdöbbenő az a szellemi szomjúság, melyben az iskola ezeket a fiatal lelkeket hagyja s mellyel rávetik magukat az irodalom legújabb termékeire. Mindenre, ami kezükbe akad, válogatás nélkül, a legkülönbözőbb tárgyú könyvekre, mert az iskola nem volt e tekintetben megfelelő vézetőjük.

A vezetőség e bátortalan kísérletezései láttára az ifjúság maga indított mozgalmat. Az ifjúság irodalmi megindulásáról 1834-től kezdve vannak jegyzőkönyvek. De Kovácsi az irodalmi mozgalom kezdetét az 1827—29. évekre teszi, mikor Mikó a királyi liceumban joghallgató volt. Már ekkor kellett lenni egy önképző irodalmi körnek, amely rendszeres szervezet nélküli baráti kör lehetett azzal a céllal, hogy tagjai irodalmi kísérleteiket egymással közöljék. Ezt sejteti vele Mikó irományai között található egy feljegyzés, mely „baráti egyesületünk”-ről szól s azt mondja: „nem akarjuk mi senki eleibe terjeszteni munkáinkat, annyival inkább célunk azt világ eleibe adni, nem ez a cél, hanem tiszta időtöltésből irogattunk... Nem adjuk azért senki kezére, nem adjuk krizise alá a világnak, tudjuk, hogy nem is arra való, hogy kritikáját kiállhassa; hanem tartjuk magunk közt, mint barátságunk láncszemét, mely minket összeköt. Nagy világ, neked egyébbel szolgálunk”. Tehát céljuk „tiszta időtöltés”, mert jobb „az elmének ilyen játékot adni”, mint henyélni. Kozma Ferenc¹ az irodalmi mozgalom kezdetét valamivel későbbre, az 1829—30. isk. évre teszi. Azelőtt a nemzeti nyelv és irodalom művelése érdekében nem tehettek semmit — mondja ő —. részint, mert az irodalom szegény és fejletlen volt, részint azért, mert az iskola volt szegény, nem volt könyvtára s ők nem juthattak könyvekhez. A legfontosabb ok azonban az volt, hogy a latin még lenyűgözve tartotta a lelkeket. A könyvtár részére az egyetlen *Ephemerides Posonienses* járt, ez is azért, „hogy az ifjak között a deák nyelv gyakorlata előmozdíttassék”. A könyvtár gyarapítására nem volt más eszköz, mint a noviciusok *zsákpénze* (100 denár),

¹ A kolozsvári unitárium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének multja. Kolozsvárt, 1867.

melyet a megszünt gabonajövedelem miatt fölöslegessé vált zsák megváltása címén fizettek s aztán az az intézkedés, hogy tanárok, papok halála után könyvtáraikból 6 darabot kellett beadni a kollégium könyvtára részére. Hát ez bizony elég szűkös forrás. A könyvtár a Gedő, Farkas Sándor, Kovács István nagy adományaiból csak ezután kezd nagyobb mértékben gyarapodni s jegyezzük fel, hogy e gyarapodást épen a nemzeti nyelvű műveltség vágya indította meg. „Hogy tehát ily viszonyok között a nemzeti nyelv és irodalom művelésének gyenge lábón kellett állnia iskolánkban is az ifjúság között, azt feltenni van elég, de csodálkozni rajta nincs semmi okunk.“ Nagy Jánosnak² ellenvetése van mindakét állítására. Ő nem képzel olyan korszakot, „melynek ifjúságát a nemzeti nyelv és irodalom művelése erősen ne érdekelte volna“ s példák vannak arra, hogy „ifjúságunk részint már az iskola falai között, részint azok elhagyása után a magyar nyelvet előszeretettel és avatott kezekkel művelte“ és hogy „némi irodalmi egyesületek is voltak az ifjúság között“, azt az ifjúság testületi életéből következteti, sőt „egy ily szűkebb körű irodalmi egyesület létét egy 1698-beli egykoru kézírati versgyűjtemény — mely Jakab Elek úr birtokában van — kétségtelenné teszi“.³ Hivatkozik továbbá a Kozma Gergely, Gedő s több kortársuk kis irodalmi egyesületére, Molnos, Füzi, Szász Mózes, Sylveszter irodalmi körére, az 1830 előtti ifjúság kiválóbbjaira, kik ha együletet nem alkothattak is, legalább ketten-hárman egyesültek s önképzésükön munkálkodtak. S ezek alapján állítja, hogy „az olvasó egyület alakítása előtti idők ifjúsága a nemzeti nyelv és irodalom iránti érdeklődése tekintetében méltó előde volt az együletet megalkotott és évtizedek során fenntartott különböző korbéli ifjúságoknak“.

Nincs ellentét Kozma és Nagy János állítása között. Kozma fejtegetésének a lényege az, hogy az iskola tanulmányi rendjében a nemzeti nyelv és irodalom nem foglalt helyet, sőt minden eszközzel tiltva és akadályozva volt. Ezért méltán mondja, hogy e tanulmányok gyenge lábón állottak. Nem csodálkozik, nem ütődik meg rajta, mert tudja, hogy mindakét hazában országszerte ez volt az iskolákban a helyzet. A magyar nyelv, habár törvénycikkelyek biztosították jogát és helyét, mint rendes tantárgyét az iskolákban, hosszú időközön keresztül a latin tanításának segítő eszköze, vehiculuma volt csak. És félszáz esztendő kellett arra, míg kiküzdötte az őt megillető

² Jakab József életrajza. Keresztény Magvető, 1872.

³ Ez alighanem a poéták sikerültebb verseinek a gyűjteménye, melynek semmi köze „irodalmi egyesület“-hez.

helyét. Nagy János megjegyzésében a hangsúly arra esik, hogy az ifjúság lelkéből a vágyat a nemzeti nyelv iránt a még oly szigorú plága és signum rendszere sem tudta kiölni. Az anyai nyelvhez való ez a ragaszkodás valami ősi, ösztönös, természettől adott kiirthatatlan vonás, de nem az öntudatos nemzeti szellem értékelésének eredménye, nem az iskola nevelésének a következménye. Különösen nem a 18. század vége előtti időkben, mikor a nemzeti szellem nem ébredt még tudatra. A Magyarországon megindult nemzeti szellemű általános kultúr-törekvés, a nemzeti irodalom fellendülése, a Széchenyitől, Erdélyben Wesselényitől megindított reformkorszak elvei és eszméi nálunk is megfogták és megbűvölték az ifjúság lelkét. Észrevették az iskolai rendszerben a nemzeti tartalmú tárgyak, a nemzeti irodalom teljes hiányát. Hiszen Aranka György, Döbrentei nemzeti agitálásai nem maradtak titokban előttük, bár az iskola semmit sem tett ezek megismertetésére. Czuczor 1824-ben, Széchenyi 1825-ben való fellépése Vörösmartyval együtt hatalmas intelem volt az ifjúság számára, melynek lelke mindig nyitva volt az új eszmék befogadására. S milyen sarkaló s az öntudatot emelő elismerés lehetett Vörösmarty szava Aranyosrákosi Székely Sándorhoz az egész unitárius ifjúság részére:

A riadó vak mélységét fölverte szavával.

Igaza van Jakab Eleknek, aki e kor lelkes ifjúságának egyik vezető alakja s megítélése a kortárs közvetlen tapasztalatai alapján élményei erején épül, hogy „az akkori köznevelés és tanmód, melyen a zárdai rendszernek még nem egy sötét maradványa volt, a nemzeti irodalom ama pezsgő szakában, a hazafiság lángjától megkapott ifjú nemzedék tudományi igényeit nem elégítette ki.⁴ Az ifjúság megértette az idő sugallatát, Arra az útra lépett, amely egyedül állott rendelkezésre: az önképzés, önnevelés útjára, melynek eszköze a nemzeti nyelv és irodalom szorgalmas olvasása és tanulmányozása által belesodródni a nemzeti irányú és tartalmú műveltség áramlatába, hogy így a magyar kultúra tevékeny harcosáivá válhassanak. De más természetű, külső okok is voltak, melyek az ifjúságot irodalmi megmozdulásra bírták. A külföldi történelmi események, melyeknek hírét az ifjúság a cenzura minden erőlködése ellenére is meghallotta, állandóan lázban és izgalomban tartották az ifjúság lelkét. A görögök elkecseregett harcok után kivívták függetlenségüket. A juliusi forradalom elkergette X. Károlyt. Utódja, Lajos Fülöp a cenzurát örökre eltörölte. A lengyelek szabadságharcának osztrolenkai gyászos

⁴ Jakab Elek: Fejér Márton életrajza. Ker. Magvető, 1867.

vége a düh és elkeseredés érzéseit keltette fel az ifjú diákszívekben. A gyermekek legkedvesebb játéka a lengyelesdi volt: egyik párt a muszka, másik a lengyel. De muszkavezért kötéllal kellett fogni s akárhogy végződött a harc, a végén ő kapott ki. A lengyel csatadalokat nem tudni szégyen volt. A Szózat és a Himnusz, habár az iskolában nem tanulták, vagy talán épen azért, az ifjúság mindennapi imádsága lett. Így rajzolja azt a szellemi légkört, melyben az ifjúság a 20-as és 30-as években élt, Hajós János, azoknak az időknek egyik lelkes és tehetséges diákja, a „Remény” szerkesztője. Az ifjúság lelkében most még homályosan élő vágyak a költői lelkű martonosi Gálfi Sándor adott kifejezést. 1829 okt. 3-án néhány barátjával egy kis irodalmi kört formált. Társai: Szentiványi László, József és Mihály, Veress György, Árkosi Dénes. Megneveztük őket, mint irodalmi célra első ízben szövetkezőket. A következő évben tag lesz Kriza is. Céljuk: *önmívelés anyanyelven*. Az első évben csak irogattak, a másodikban egymás munkáit megbírálták és vitákat rendeztek, a harmadikban már ujságokat, folyóiratokat (Hazai Tudósítások, Hasznos Mulatságok, Tudományos Gyűjtemény, Jelenkor) járatnak és szorgalmasan olvasnak, a negyedikben már tudományos és szépirodalmi munkákat szereznek, Hogy milyennek látta az ifjúság az iskola belső munkáját, arra legyen elég a sok közül Fejér Mártonnak egy beszédéből idéznünk: „A pallérozódás hajnala iskolánk sötét fala közé is elhatott s elektromi szikraként rázott fel zavaros álmainkból. Ébredezni kezdünk. Óh ne dőljünk többé vissza zsibbasztó álmainkba, ne fedje iskolánk egét sötétség”. Máshol megint: „Szeressétek és szeretessétek meg magatokkal is nemzeti nyelvünket”.

És Jakab Elek, e kor egyik legtehetségesebb és leglelkesebb vezető diákja érett ésszel, férfi kora delén visszapillantva az akkori ifjúság törekvéseire, így ítéli meg annak irodalmi mozgalmát: „E társaság alakulása a kolozsvári unitárius főtanoda történetében új korszakot képez. Frigykötés volt ez ifjúságunk és az ébredő nemzeti szellem között, szakítás a a mult idők skolasztikai rendszerével, sőt ennél is több: a jó és szép nemes termő ága volt ez, beoltva az ifjúság szívébe, hogy abból a haza és tudomány szeretetének gyümölcsei fejlődjenek, idegen színű míveltségünk lassanként nemzeti alapot nyerjen, egyházi életünk felett egy ujonnan nevelt nemzedék által új ég körében, új föld támadjon”. Ennek az olvasó és irodalmi társaságnak volt Kriza egyik alapító tagja, később első könyvtárnoka, ugyanakkor a kollégiumi könyvtárnak is felügyelője. És a Reménybe felveendő munkák kiválasztója, megcsinálója, szóval: szerkesztője. Maga mondja önéletrajzá-

ban,⁶ hogy „az olvasásnak elejétől fogva a bolondulásig kedvelője volt. Később kolozsvári pap, majd Berlinben Hegel hallgatója, ki- nek „rideg“ filozófiája s az ő képére és hasonlatosságára alkotott teológiák nem ízlettek neki. Irodalmi tekintetben — sokszor mondta — Kazinczy tette rá a legnagyobb hatást s ha van valami értéke költői működésének, az egyenesen neki tulajdonítandó. Haza jő, pap lesz és tanár. Ezt a komoly és kevés beszédű férfit az ifjúság nagyon szerette „a kedély és érzület nemessége s gyermeteg naivsága miatt“. Bizalommal fordult hozzá minden ügyes-bajos dolgával. Az olvasó társaságnak tanár korában is erős védelmezője volt. Akár a „kebli orthodoxia“, akár a külső abszolutizmus gáncsokodott és okvetetlenkedett, Kriza mindig védelmükre kelt. „Hagyjuk őket az ő módjuk szerint kifejteti lelkük tehetségeit s készíteni magukat jövő rendeltetésükre. Irányozzuk törekvéseiket, de el ne fojtsuk, vezessük, de ne akadályozzuk, mutassuk meg nekik a jobbat, de ne vegyük zokon, ha ők a maguk által választott jóhoz ragaszkodnak, hadd fejlődjenek önállóan szép iránti érzékük, hadd erősödjenek szabad repülésben lelkük szárnyai“.

Krizáról a Reménnyel kapcsolatban egy érdekes epi- zódot jegyzek ide, amelynek irodalomtörténeti jelentősége van. A dolgot Hajós János beszéli el,⁶ a társaságtól megbízott egyik szerkesztője (a másik Szigethi István) a Reménynek, tehát adatai feltétlenül hitelesek. A dolog élénken mutatja a cenzura gondolkodását. A zsebkönyv kéziratát összeállítják s felviszik a cenzorhoz. A cenzor, aki különben nem rosszindulattal ke- zelte az ügyet, csak úgy adja meg az imprimaturt, ha az *Isten hozzád székely ország* c. versben (Hajós *A szegény székel nótájának* mondja) e versszakban:

*Némán nézi a vén székely,
Onokája mint halad el,
Veszni a német császárért
S nem a székel szabadságért*

az utolsó sort így változtatják meg: *És a székel szabadságért.* Hajós megkérdezi Krizát, aki szelid természete ellenére is fel- háborodott s méltatlankodva mondta: ha engedne, annyi lenne, mintha saját szülöttjének saját kezével törné ki a kezét, vagy lábát. De a cenzor nem engedett. A szerkesztők nem akarták e gyöngyszemet kihagyni a zsebkönyvből. Mit volt mit tenni.

⁶ Ker. Magvető, 1912.

⁶ Hajós János, A kolozsvári unitarium collegiumbeli olvasótársaság irodalmi mozgalmái 1839-ben s Kriza János a censura ítélőszéke előtt. Ker. Magvető, 1893.

Beletörődött s a sor így jelent meg. Ezt meg lehet érteni. De azt már nem, hogy a Vadrózsák 1911. évi második kiadásában is a 407. lapon így olvasható. Pedig ez a sornak épen ellenkező értelmet ad, mint amit a költő ki akart fejezni. És ekkor már szabad lett volna azt a költő eredeti fogalmazásában kiadni.

1832-ben megalakul Kolozsvárt Bölöni Farkas Sándor ösztönzésére a másik Magyarhon példájára a Kaszinó és a következő iskolai évben, 1833—34-ben az a kis baráti kör, amely addig csak a rokon lelkek baráti érzelmén s a közös eszmény gondolatán épült, most már formailag is megalakul. Meg kellett alakulnia, mert „a levegő nagyon puskaaporos volt”.

Minél jobban terjedtek a liberális eszmék, annál nehezebben volt fékezhető az ifjúság. A gubernium ahelyett, hogy az idő szellemét megértve, kissé szabadabbra eresztette volna a féket, még szorosabbra vonta azt. Katonai őrzőjáratokat cirkáltatott, ami természetesen ingerelte nemcsak a diákságot, hanem a közönséget is. S mi tűrés-tagadás, a diákság is sok féktelenséget engedett meg magának. Éjszakánként kocsmáztak, sokszor verekedéseket is rendeztek. A gubernium ismételten leír a felekezeti főhatóságokhoz, hogy állapítsanak meg szorosabb iskolai törvényeket az ifjúság fegyelmezésére. 1834 február elején diákforradalom üt ki, melyet a diákság és katonaság közötti feszült és ingerült viszony, mint egy kis szikra pattant ki. Egy diák a piaci főőrség előtt sétálva kihívóan az ő szemébe fújta pipája füstjét. Ez a kicsi szikra nagy tűzvészt okozott. Minden kollégium előtt elhangzott az Ad arma! mondja Kőváry. Előbb Wlassics tábornokot, majd Esterházy főherceget küldték le királyi biztosul rendcsinálásra. Sok gyulékony anyag volt felhalmozódva a lelkekben, hogy egy ilyen jelentéktelen kicsi ok olyan nagyszabású intézkedéseket vont maga után. Az iskolára nézve következése az volt, hogy a gubernium minden társaság alakítását, gyűlések tartását, más országok ifjúságával való levelezést, összeköttetést megtiltott. Az ifjúság észreveszi a veszedelmet s hogy megelőzze, pártfogókul felkéri s megnyeri Molnos igazgatót és Bölöni Farkas Sándor consistort, aki mindjárt részvényes tagnak is jelentkezett. A következő évben kidolgozták az alapszabályokat. Az irodalmi társaság célja: „több nyelven írt jeles művek, hírlapok s folyóiratok szerzése. közös használása, utóbbiaknak együtt s magyarul olvasása, azok felett eszmecserélés, a gondolkozó- és képző tehetség kifejtése végett kötött és folyó beszédek dolgozása vagy más művelt nyelvből fordítása, azok rendes megbírálása, az anyai és más művelt nyelvek alapos megtanulása, az ifjúság közt a becsületérzés, jó erkölcs és

tudásvágy felébresztése, egymás javítása s mindezek által önmívelődés és tökéletesítés eszközlése". Tagjai: „jó erkölcsű, igyekező iskolai ifjak, kik titkos szózatolással vétetnek be, az alapszabályok előttük felolvastatnak, nevüket a társaság előtt beírják, éven át 3 váltó frtot fizetnek, három szegény kitűnő ifjat díjfizetés nélkül szintén titkos választással vesznek be, kik e jogot egy évig élvezik. Tisztviselői: elnök, fő- és aljegyző, pénztárnok, könyvtárnok, ellenőr, hirlapolvasó. Ezek is titkosan választatnak s tiszteletből szolgálnak, részint 2—2 hónap, részint 3, részint 1 év elteltével újra választás alá jőnek. Kisgyűlésük hetenként kétszer szerdán és szombaton, nagygyűlésük havonként egyszer van, szükség esetén többször is. Utóbbiakon a társaság ügyeit intézik, előbbieken beszédeket, szavalatokat, felolvasásokat tartanak, a hirlapokat egy értelmes társuk olvassa és magyarázza, de a hallgatók is tehetnek észrevételt és kérdéseket. A gyűlések látogatása a tagok ügyszere tetére s önjavuk ösztönzésére van hagyva. Pénz vagy más büntetés nem alkalmazható. Jegyzőkönyvet csak a nagygyűlésről vezetnek. A felszólalónak szorosán a tárgyhoz kell szólani, előre feliratkozni, személyeskedés és sértő beszéd mód tiltva van. A tanácskozási rend megzavarójától egy évig szólási joga elvehető. A pénztár kezelésére, könyvek használatára s megőrzésére szigorú rendtartást állapítottak meg. A beadott, megbírált és jónak talált eredeti és fordított dolgozatokat *Remény* c. könyvbe beírni határozták. A társaság működésére, könyvtár és pénztár főfelügyeletére, könyvek vételére négy egyházi tanácsost statuáltak *külső felügyelő bizottság* néven. Egyik az igazgató. Kimondják, hogy míg 10 tag lesz, a társaság fel nem bomlik. Ha számuk ezen alól apad, vagy a közvagyon alap szabályellenesen akarják használni s a felügyelő bizottság intésére a törvények tiszteletére nem térnek vissza, a vagyon elvétetik s a kollégium könyvtárába lepecsételve letéttetik. Ha 4 év alatt megint lesz 10 oly lelkes ifjú, akik a társulat szabályait megtartani készek, annak jogait és javait azonnal birtokba veszik s a társaságot újból megalakítják. Végső feloszlás esetében a vagyon a kollégiumra száll. A zárszó lelkére köti a felügyelő bizottságnak s minden eltávozónak, hogy a társaság emlékét vigye el és őrizze meg lelkében elevenen s legyen figyelemmel arra, hogy az ifjúság miként használja a rámaradt örökséget s nem él-e vissza a megállított rendszabályokkal.

Ezek az eredeti alapszabályok, melyeken csak lényegtelen módosítások történtek idők folytán. 1838-ban kimondták, hogy a társaság alapítása ünnepét minden évben megülik. A külső felügyelő bizottságot az E. K. T. 1839. május 26-án megszüntette. Teendőinek egy része az igazgatóra ment át, más része

az ifjúságra. Az alapszabályok kidolgozásának érdeme nagyrészen a Fejér Mártoné,⁷ ki egyik beszédében kifejezetten mondja, hogy több ilyen ifjúsági olvasó társulat a testvér két hazában eddig még nem volt.

Az alapszabályok elkészítése a legjobb időben történt. A ref. kollégium olvasó egyesületének születési vajudása szintén ez időre esik. Kezdetben ők is csak nevezetes munkákat (Széchenyi Hitel) olvasnak együtt s könyveket vásárolnak. De 1835 elején az elnök beköszöntő beszédjében megszólal a politika: politikusokat akarnak testületig üdvözölni, országgyűlési kérdéseket megvitatni. Feszegetni kezdik a tanárok iránti tisztelet kérdését, heves kifakadások között kiméletlen keserűséggel és szigorral bírálják a tanítás és nevelés hibáit. Felvetik s hosszasán tárgyalják a kérdést, hogy az iskolai törvények kötelezők-e vagy nem? A tanári kar értesülvén a működés irányáról, megtiltja a társaság működését. Az ifjúságot összehíván, Méhes Sámuel rektor elnöki minőségben előadja, hogy a társaság csak olvasás céljából alakulhat meg. Sok vita volt efelett, de a társaság nem nyerte vissza régi szervezetét. A miénk Bölöni Farkas Sándor és Sala Mihály guberniumi hivatalnokok jóvoltából e sorsot kikerüli. Nálunk is heves viták folytak arról, hogy politikai tárgyu viták folyhatnak-e a körben? Az alapszabályokat esténként a felső emelet sikátor felé néző 1. sz. szobájában vitatták meg. A cirkáló őrjárat órákig hallgatózott esténként az iskola és templom közötti sikátorban. A mérsékelt felfogás győzött: a politikai kérdéseket kizárták. Szerencse, mert néhány év múlva Estei Ferdinánd a ref. kollégium olvasó társaságát feloszlatta. A miénk kikerülte e sorsot. De 1839. ápr. 13.-án (Fasc. XI. 349.) az olvasó társaság ügyében az előljáróság megkapja a gubernium rendeletét, amely hasznos és dicséretre méltó dolognak mondja ugyan az ifjúság azon törekvését, hogy a könyvtár hiányait pótolni akarván, hasznos könyvekre maguk között előljáróik jóváhagyásával pénzt gyűjtenek s szabad idejüket ezek olvasására fordítják, de a könyvek kiválasztására elnököt s más tisztségeket a cétus tagjából feleslegesnek tart s azért meghagyja a főkonz.-nak, hogy az ifjaknak társaság szabályszerű felállítását, szabályzat alkotását, tisztviselők választását, főképen pedig más társaságokkal, vagy testületekkel való levelezést komolyan és szigorúan tiltsa meg. Az ifjúság azzal, hogy az olvasó társaságot egy bizottság felügyelete alá helyezte, a gubernium felől fenyegető veszedelmet kikerülte.

A külső felügyelőbizottság tagjai lettek: Molnos, Farkas

⁷ Jakab Elek id. munkája, Ker. Magvető 1867.

Sándor, Kelemen Lajos, ifj. Gyergyai Ferenc. A társaság vagyona 232 frt 57 kr, melyből könyvekre, lapokra s egyéb szükségességekre kiadtak 227 frt 42 krt. A könyvtár szépen gyarapodott, melyet 1841-ig minden iskolai év végén megvizsgáltak a biztosok, nyárára az iskola könyvtárába tettek s ősszel kivéven, valamelyik lakószobába helyezték el. Hozzájárultak a magyar tud. akadémia megalapításához, melynél egy szerény összeg így van bejegyezve: *A kolozsvári unitarium Collegiumbeli olvasó társaság adománya*. Az év utolsó felében Veress József és Gedő László a már meglevő *Remény* mellett megindították a *Remény-lapokat*, melyek hetenként egyszer jelentek meg. Ez évben indult a *Beszédtár* is, melyben meg van többek között a Gyöngyösi István, Fejér Márton, Kriza János és Bomhér Sándor kiküldöttök által Wesselényit nevenapján (1834 dec. 6.) üdvözlő beszéd és a megtisztelt válasza. Jellemző Wesselényi válaszából: jaj annak a hazának, melynek öregjei „megrögzött előítéletektől szorosán láncolatnak“, férfiai „a lomha puhaság párnáján fetrengenek“, ifjai „az előítéleteknek, balvéleményeknek és az önkénynek rabszolgáivá aljasodnak“, Beszéde végén boldognak mondja az ifjúságot, mert „vallásuknál fogva már oly születést s következőleg nevelést kapnak, hogy a sok előítéletektől és babonáktól már gyermekkorukban mentekké tétetnek“. 1835—36-ban a városból tiszteletbeli tagokat is választanak s megindítják a *Serdületet*, a következő évben indul a *Serdület* mellett a *Virulat*, 1837—38-ban Jakab Elek és Kőváry szerkesztésében az *Ébredő*. Már e nevek magukban is programot jelentenek. Az 1838—39. évet *Örömév* néven ismerteti Kozma, mert 1838 dec. 12-én megjelent a *Remény* c. zsebkönyv. Nagy az öröme az ifjúságnak. Kőváry beszédet tart: az érdem nem az övék, ők csak eszközök, mert „a kor, állásunk és a haza parancsolának mindent“. A könyvet a hazának ajánlják fel: „Nyisd föl könyvünket, anyanyelven szólnak abban hozzád, az Árpád dicső nyelvén Árpád unokáihoz. Gyöngye és homályos az, de bocsáss meg, mert mi csak most tudók meg, hogy nem Róma ivadéki vagyunk s ezért nem tudunk jól nyelveden édes hazánk“. A zsebkönyvet megküldik az akadémiának és Schedelnek, aki az akkor legtekintélyesebb kritikai lapban, a *Schedel*, Vörösmarthy és Bajza *Athenaeumja* melléklapjában, a *Figyelmezőben* nagy elismeréssel nyilatkozott a kis könyvről. Nevezetes jelenségnek mondja s kiemeli, hogy egy kisdéd felekezetből 10 ifjú lép fel, „teljesen jártas legujabb költészetünkben, birtokában a nyelvnek és formának s végre ezek között is néhányan velősen kifejezett poetai tehetséget bizonyítók“. Ők vannak hivatva arra, hogy Erdélyben egy szebb korszakát kezdjék meg a költői literatu-

rának. „Mindenesetre pedig az oly szűk eszközű, csekély módú, de annál lelkesebb vezérletű kolozsvári unitárius kollégiumé marad a dicsőség, miszerint első volt, mely annyi szép erőt ébreszte és központosíta a literatura egyik legfontosabb és hatóbb ága ily szerencsés művelésére s Magyarország nyelvcsinosító fokára emelkedvén, Erdélyt oly igen követésreméltó példával előzte meg”.⁸ Ez az elismerő és meleg fogadtatás, melyben Schedel a kötetet részesítette, buzdítólag hatott az ifjúságra s a felettések figyelmét is rájuk fordította. Megnyerik ügyüknek Iszlai László felügyelő-gondnokot, aki gyűléseiken megjelenik, buzdítja őket s „valódi Maecenásuk” lesz. Nemhiába mondta Schedel, hogy „Erdélyt oly igen követésreméltó példával előzték meg”. Székelykeresztúrt Péterfi Sándor főnök, a későbbi pap és termékeny egyházi író már 1837-ben megalapította az olvasótársaságot, mellyel „ónsúlyú álmodat akar az ifjúság szeméről elűzni”. Hálásan ismeri el, hogy Kriza biztatta az írásra s nála nélkül még gondolni sem mert volna arra, hogy íróvá legyen. Könyvtárt létesítenek, fordítják Gessner idilljeit s megszerzik Zolyomit, Abafit, Vörösmarthy, Bajza és Kölcsey munkáit. A kolozsvári diákok közül többeket (Jakab Elek, Kőváry, Berde, stb.) levelező tagokul nyernek meg.⁹ Sőt Siménfalván, Tordátfalván, Medeserén és Etéden is alakultak hasonló társaságok. A siménfalvi társaság céljai között olvasuk: „hazánk törvényeinek némű-némű ismerete”. Kérik a kolozsváriak támogatását s ígérik, hogy „székölhoni ujságokkal, regékkel, népdalokkal, eredeti széköl elmésségekkel fognak viszont kedveskedni”. Ámde a szépen terjedni kezdett mozgalom nemsokára megcsappan. A *Remény* második kötete már a Szentiváni Mihály cége alatt jelent meg. Brassai ugyanis a Vasárnapi Ujságban ismertette a siménfalvi olvasókört, a gubernium figyelmessé lett rá, kérdést intéz a konzisztóriumhoz, amely hiába kel védelmére szabadelvű szellemben az önképzésre törekvő, haladni vágyó ifjúság törekvéseinek, rendeletileg megtiltja amazokat, a kollégiumi társaságnak pedig elrendeli, hogy más társaságokkal összeköttetésbe ne lépjen, könyveket ne adjon ki, gyűjteményéről évenként jelentést tegyen, nehogy tiltott könyvek kerüljenek az ifjúság kezébe. Ennek a rendeletnek egyelőre csak az lett az eredménye, hogy a *Remény* a következő években Szentiványi Mihály magánvállalatában jelent meg. A társaság 1839/40-ben Brassai rektortól külön ol-

⁸ Hajós János: A kolozsvári unit. kollégiumbeli olvasótársaság irodalmi mozgalmái 1839-ben s Kriza János a cenzura ítélőszéke előtt. Ker. Magvető, 1893.

⁹ Sándor János: Péterfi Sándor pap és egyházi író élete. Keresztény Magvető, 1888.

vasószobát kap. Bebútorozzák, második thékát csináltatnak. 1841/42-ben megveszik B. Farkas Sándor arcképét, emlékére ünnepélyt rendeznek. 1843/44-ben kültagokat is vesznek fel 5 frt részvényvel. 1846/47-ben egy harmadik thékát csináltatnak. Ez években a részvényesek száma 58—95 között van. Kezdetől ezideig könyvekre 3500 frtot adtak ki.

A szabadságharc megzavarta működésüket. 1848 nyarán a könyvtárt nem vizsgálatták meg és nem pecsételték le. A kulcsok a főnöknél (Sebestyén József) maradtak. Ő hazament s a forradalom áldozata lett. Mikor az iskolát kórháznak s az olvasószobát boncolóteremnek foglalták le, vagy 90—100 drb könyv, a képgyűjtemény, minden oklevél s egy fakanapén kívül minden bútor elveszett. 1850-ben megnyílt az olvasótársaság 31 taggal. Az első évben nem tartottak gyűléseket. A hivatal egy könyvtárnokból állott. Az első évben *Heti Lapot*, a harmadikban *Rózsaleveleket*, az ötödikben *Reményt* szerkesztettek, mely azóta állandóan megjelenik. 1856/57-ben egy negyedik thékát csináltatnak, 1866/67-ben egy ötödiket. Könyveinek száma 1500, 1859/60-ban a theológusok külön theológiai könyvtárt létesítettek. A 60-as években az aloszlályú tanulók könyvtára is különvált *kisebb olvasóegylet* néven. Minthogy a gyűléseken a társasági ügyek intézése sok időt vett el, 1861-ben elhatározták, hogy a szavalásban való önképzés érdekében hetenként külön gyűlést tartsanak. Így alakult meg az 1863-ik évben egy önálló *Irodalmi és szavalati önképző egylet*, melynek szabályait Várady Károly és Kozma Ferenc dolgozták ki. Célját már a címe kifejezi. Ez indította meg *Fény és Árny* c. kritikai és szépirodalmi lapját. Kozma szerint ez az egylet az első évtizedéhez hasonló eleven tevékenységet fejtett ki. 1866 máj. 6-án Vörösmarty szobrának Székesfejérvárt történt leleplezése alkalmával Vörösmarty-ünnepélyt rendezett.

Most már tulajdonképen két önképző társaság volt. Először buzgó munkásság folyt, de előre látható volt, hogy a megoszlott ifjúság egyiket sem fogja színvonalon tartani. Az elválás után mindkettő lassan hanyatlani kezdett, a lelkesedés lelohadt. Még inkább a kölcsönző egylet iránt, melynek száraz szakügyeitől az ifjúság érdeklődése elfordult. Később egy pár lelkiismeretlen hivatalnok egyenesen létét is veszélyeztetni kezdte. A könyvtárnak utóbbi időben mindinkább érezhetővé vált hanyatlását, az önképző társaságok gyengülését maga az ifjúság is észrevette s 1876/77. isk. év első felében mozgalmat indítottak, hogy az egyleti életet régi virágzó állapotába emeljék. Ezt a szétforgácsolt erők egyesítése által egy erős társaság szervezésével vélték elérhetni. Az olvasó társaság első ülésén indítványozták, hogy az önképző kör egyesüljön az olvasó

társasággal. Az indítványt elfogadták, közös ülést tartottak, bizottságot választottak az egyesült társaság szabályainak kidolgozására. Az új társaság neve: *Ifjúsági olvasó-önképző egyesület*. Minthogy a kölcsönző pénztár is csupán csak a könyvtár céljaiért áll fenn, ez is csatoltatott az egylethez. Az egyesület főfeladata az önképzés minden irányban. Minden isk. év elején két „bizottmány” választatik, egyik a könyvtár, másik a kölcsönző egyesület ügyeinek intézésére. Mindkettő a legszorosabb viszonyban áll a naggyűléssel s ennek mindenekről felelősek.

Az alapszabályok intézkedései ezek:

Cél: olvasás, irodalmi munkásság, szavallatok és eszmecsere által az ifjúság önművelését előmozdítani, fejleszteni. Eszközök: irodalmi és tudományos művek, régi lapok, folyóiratok, ismeretterjesztő közlönyök, hetenként önművelő gyűlések tartása. Tagok: a felosztályúak és theológusok, sőt felveszik az V. g. o.-beliek közül is az alkalmasabbakat. Lehetnek tiszteletbeli tagok is. A rendes tag 1 frtot fizet félévenként s vagy az irodalmi, vagy a szavallati osztályra köteles beiratkozni s 3 hónap alatt valami munkásságot kifejteni, különben jegyzőkönyvi megrovást kapnak, másod esetben szólási joguktól fosztatnak meg, harmad esetben szavazási és szólási jogukat veszti. Az egyesület hivatalnokai: elnök (teendői részletesen előírva), alelnök, jegyző, szerkesztő és munkatársak (a Reményt hetenként egyszer megjelentetik), kiadó. Gyűlések hetenként egyszer szerdán, vagy szombaton este 8, illetőleg májustól novemberig 9-kor. Büntetések: elnöki megintés, eltiltás a szótól, jegyzőkönyvi megrovás, jogaitól hosszabb időre megfosztás, kitiltás a gyűlésről; 20 és 10 kr. büntetés, kik szavalni, felolvasni ígérkeztek, de ígéretüket nem váltják be s kik a gyűlés folyama alatt zajt okozva, eltávoznak. Az egyesület pályadíjat tűz ki két ízben: dec.-jan.-ban tudományos pályamunkákra és műfordításokra máj. 15. határidővel. A másikat évközben szépirodalmi tételre és szavallatokra. Az igazgatóság a szellemi vezetésre védnököt nevez ki.

Az egyesületnek két bizottsága van külön elnökkel, jegyzővel és 12—12 taggal: egyik a könyvtárt, másik a kölcsönző pénztárt kezelő bizottság. A könyvtári díj félévenként 1 frt. Lehetnek a könyvtárt használó kültagok is, egy ifjúsági jótálló mellett. 10—12 szegénysorsú tanuló a díj alól felmenthető, kik ezért bizonyos szolgálatot tesznek az egyesületnek. A kivett könyvet vasárnap d. e. 9 órára visszavinni kötelesek. Könyvtárnok egy theológus, vagy VIII. g. o. t., kinek szobája egyben olvasószoba is, melyet tisztán tartani köteles. Tanítványain kívül a könyvtárban senkisésem lakhatik. Hivatalnokok még: pénztárnok, gazda, ki szolgál fogadásáról, fűtésről, világításról gondoskodik, ő a könyvvizsgáló bizottmány elnöke, hirlapokat, könyveket

megrendeli, ő az ellenőr is, aztán a szolga, fizetése havi 1 frt 50 kr s ha IV—V. o., akkor díj nélkül olvashatja az egyeslet könyveit. A könyvtárt 12 tagu bizottság kezeli s ez az olvasó-önképző egyeslet ügyeinek is az intézője. A könyvtárt kezelő bizottságnak van elnöke, jegyzője.

A kölcsönző pénztár tulajdonképen a *Lendvayné alapítványából* fejlődött ki. Ennek rövid története a következő: A művésznő 1839 május havában Kolozsvárt volt s szemben lakott a kollégiummal gróf Bethlen Györgynénél. Valahányszor az ablakán kinézett, a diákok hatalmasan megéljeneztek s nevökben Jakab Elek és kövendi Gál Miklós egy emlékgyűrűt adtak át neki. 1847 májusában a kolozsvári szegények javára rendezett színházi előadás tiszteletdíjának felét a ref., másik felét 25 p. frtot pedig az unitárius kollégium ifjúsági könyvtára javára adta egy alapító levéllel. Az ifjúság nagy örömmel fogadta az alapítványt, küldöttségileg köszönte meg, meghatározták, hogy évenként május 1-én jóltevőik emlékére ünnepélyt rendeznek, midőn a Lendvayné emlékét is megünneplik, képét a könyvtár számára megvásárolják. A képét a társaság volt két névtelen tagja az 1847 május 28. látogatása emlékére a társaságnak adományozta. Az alapítvány takarékpénztárban kezeltetett 1862-ig, midőn megint 10 frtot küldött azzal, hogy a régi alapítványhoz csatolják s feloszthatatlan *kölcsön-pénztárrá* alakítva saját törvényeik szerint kezeljék. Egyben jelezte, hogy ezután haláláig évenként mindig 10 frtot fog küldeni a tőke gyarapítására.

Az alapszabályok szerint a pénztár célja az ifjúság szükségsein segíteni úgy, hogy minden rendes tag vehet kölcsön 1—2 frtot. Rendes tagok csak az olvasó-társaság tagjai lehetnek, kik egyszer s mindenkorra 20 kr. tagságdíjat fizetnek. A kölcsönvett összeget a tag csak két hónapig tarthatja magánál s hetenként 1—2 kr. kamatot fizet utána. Hivatalnokok a pénztárnok és ellenőr. Van egy 12 tagból álló kezelő-bizottság egy elnökkel, ki két-havonként köteles a pénztárt megvizsgálni s a bizottság működéséről félévenként jelentést beterjeszteni.

Ez a javaslat az igazgatóság elébe került, amely 1862 jun. 23. ülésében a pénztárt ideiglenesen felállíthatónak mondja. Ideiglenesen azért, mert a pénztár némelykor valóban segíthet, de visszaélésre is vezethet, mikor könnyen nélkülözhető s csak csinált szükségek fedezésére fordítják. Javasolja, hogy tétessék az igazgatóság felügyelete alá az évi számadás felülvizsgálatának odautalása által, a pénztárnoknak ne legyen jutalma s a kölcsönzött összeg után ne hetenként, hanem havonként kelljen 1 krt fizetni. Az E. K. T. elfogadta a javaslatot s kimondotta, hogy a magas kamat a könyvtár gyarapítására szolgáló

önkéntes kötelezettségnek, adományynak tekintendő. Érdemes meghallgatni vezető embereiknek felfogását ez intézményről, mely amikor a szükségbenlevőt segélyezi, ugyanakkor másfelől takarékosagra akar nevelni. Kőváry¹⁰ a Belgiumban, Franciaországban meghonosított iskolai takarékpénztárakat ismertetvén, a hasznosságáról folyó vitában mellette foglal állást, mert nemcsak pénzgyűjtésnek tartja, hanem ethikai súlyú intézménynek, amely „a tanuló erkölcsi üterének verését” jelzi, mert csak rendszeretettel, nélkülözéssel és önmegtagadással lehet megszerezni a becsület, józanság, erkölcsösség, munkásság és takarékoság ifjúsági erényeit s örvend, hogy az intézmény alapja nálunk már a 30-as évektől kezdve meg van vetve. 1890/91-ben a kölcsönző egyesület vagyona 260 frt 12 kr.

Az így összeolvadt olvasó-önképző egyesület két lapot szerkesztett. A *Remény* hetenként, a *Fény és Árn*y havonként jelent meg. A papnövéndékek olvasóegylete pedig keblileg szerkesztette az *Egyházi Lapot*. Benczédi (Ker. Magvető, 1871. 137. l.) az 1870/71. isk. évről szóló jelentésében mondja: az ifjúság munkálkodása a rendszeren kiszabott tantárgyakon kívül kiterjedt a nemzeti irodalomra is s e tekintetben az *olvasótársaság* kebelében, annak egyes tagjai irodalmi kísérleteikben dicséretre méltó eredményt mutattak fel. 7 tételre 18-an pályáztak, keblileg három lapot szerkesztettek, „a társaság hajdani Remény c. zsebkönyvét egy új kötet kiadásával folytatták”, több politikai, szépirodalmi és szaklapot jártattak s a könyvtárt 43 jeles művel gyarapították. 1879/80-ban az egyesület könyvtárában 2254 kötet van 1831 darabban, de az 1882/83. évi *Értesítő* szerint csak 1498 kötet 1213 darabban, minek magyarázata az lehet, hogy a kimutatások nem voltak pontosak és lelkiismeretesek. 1884/85-ben az egyesület 135 frt befizetéssel az *Emke* alapító tagjai közé lépett. (Ugyanakkor a tanári testület is.) 1885/86-ban az ifjúság *kölcsönkönyvtárt* alapított azzal a céllal, hogy a szegény tanulókat tankönyvekkel segélyezze. Vagyona 1886/87-ben 46 frt 28 kr. és 19 darab könyv, 1890/91-ben 85 frt 10 kr. 1886/87-ben neveléstani, történelmi, társadalmi, természettani, irodalmi tárgyú tételekre és görög fordításra tűz ki jutalmat, 1891/92-től védnöke Kanyaró, 1892/93-ban elnöke Grátz Gusztáv. Felolvasó, vitatkozó, szavaló gyűléseket tartottak, egyesületi ügyeket intéztek; félévenként egy nemes és egy díjas szavalati versenyt tartottak, prózai és költői művekre pályázatokat hirdettek. A májusi nagy pályázatra 9 tételt hirdettek prózai, költői művekre, neveléstani, társadalmi, történelmi, természettani, görög nyelvi és magyar

¹⁰ Az iskolai takarékpénztárakról. Ker. Magvető, 1878.

nyelvi tárgyúakat. Ezek közül Grátz Gusztáv 6 munkájával nyert jutalmat. Vitatételek ezek voltak: Az önbecsülés, vagy mások becsületének elvesztése hat-e károsabban az emberre? És: A halálbüntetés jogos, vagy jogtalan volta. Ünnepeket tartottak: Szept. 19-én Kossuth születésének 90. évfordulóján, okt. 6-án, márc. 15-én. Minden ünnepélyükön közreműködött az Apolló-kör és a Dalkör. Járattak 5 folyóiratot és 9 napilapot. Az egylettel kapcsolatban állott a Kölcsönző egyesület, melynek vagyona 200 frt s a kölcsönkönyvtár 90 frt 39 kr. vagyonnal.

1896 97-ben az ifjúsági olvasó és önképző egyesület szerves változáson ment át. Az E. K. Tanács ugyanis az igazgatóság javaslatára, minthogy a theológusoknak saját külön önképző-körük van, elrendelte, hogy a IV—VIII. gimn.-tanulók részére szerveztessék külön önképzőkör, de az olvasó egyesület maradjon együtt osztatlanul. A szabályzat kidolgozásával Perédi bizatott meg. Azért az egyesület ez évben tulajdonképpen nem működött, de a májusi nagy pályázatokra az igazgatóság tűzött ki tételeket. Az ifjúsági olvasó egyesület, mely osztatlanul közös maradott, megtartotta ez idő alatt is heti rendes óráit. A következő iskolai évben már külön szerepel a „főgimnáziumi ifjúsági önképzőkör“ és külön az „ifjúsági olvasó egyesület“, mindkettő egy védnök (Perédi) vezetése és az előbbi egy VIII. gimn. o. tanuló elnök vezetése mellett.

Ez években az önképző egyesület működését főleg az jellemzi, hogy szakít a régi egyoldalúan költői és irodalmi irányú működésével s kiterjeszti figyelmét a középiskolai összes tanulmányok körére. Az olvasó egyesületét pedig az, hogy céltudatos tanári vezetés mellett a rendelkezésre álló összeg évről-évre nő s a könyvtár helyes nevelési és tanítási elvek szerint megválogatott ifjúsági olvasmányokkal gyarapodik.

Az *alosztályúak olvasó egyesületének szabályait* „második és újból átnézett kiadásban“ Szabó Márton elnök és Faluvégi Áron adták ki 1871-ben „Az unitárius collegiumi kisebb olvasó egyesület törvénykönyve“ címen. Eszerint tagja minden alosztályú tanuló, tiszteletbeli elnöke egy választott theológus. A tagok lehetnek: bel-, kül-, idegen, vagyis városi kül-, tiszteletbeli és kegyelt tagok. Beltagok a III.—V. gimn. tanulók. A tagok félévenként bizonyos összeget, „részvényt“ fizetnek be. Gyűléseken szavalnak. A kinevezett szavaló, ha elmulasztja kötelességét, 10 kr. büntetést fizet. Kültag lehet minden alosztályú tanuló. A városi kültag olvasó tagja az egyesületnek, félévenként 50 kr. fizet. Tiszteletbeli tag az olyan V. g. o. tanuló, aki érdemeket szerzett az egyesület körül. A tiszteletbeli elnököt egy évre választják. „Kegyelt tag“ a szegény, jó igyekezetű, olvasni szerető alosztályú tanuló, tagdíjat nem fizet. Ilyen lehet

annak a klasszisnak szolgája, melyben a gyűléseket tartják. Hivatalnokok: elnök, jegyző, pénztárnok, könyvtárnok, ellenőr, gazda. Bizottmányok: igazgató, könyv- és versajánló bizottmányok. Kezes az, aki valamely városi kúltag iránt kezességet vállal. Az egyesület működési köre: versenyek (szavalat, novellaírás) és lapszerkesztés. Az egyesület működéséről első ízben az 1874/75. iskolai évről jelen meg jelentés, mely azt mondja, hogy csinos kis könyvtárral rendelkezik. 1877/78-ban keblileg szerkeszti a *Hajnal* c. lapot. 1879/80-ban az első nyomtatott Értesítő szerint (47. l.) „kisebbszerű önképzőkör egy köztanító vezetése alatt”, szavalatokat és felolvasásokat tartanak. Védnöke Ulár Pál tanár. 1881/82. évben a könyvtára 468 darabból áll. 1888/89-ben versenyeket is tartottak s több könyvjutalmat osztottak ki. A következő évben szintén. 1893/94-ben Boros Sándor igazgató felügyelete alatt áll. 1894/95-től dr. Gál Kelemen tanár a védnök. Ez évben s a következőben is jelentékeny összegekre vásárolnak könyveket, előbb 113 frt 33 krra, utóbb 89 frt 95 krra úgy, hogy a könyvtár állománya 1898/99-ben 625 mű 711 darabban s a vagyon 470 frt 25 kr. 1899/900-ban vezető tanár Pálffi Márton. Ez évben a könyvtárt célszerűbben rendezték. A régi „thékás-polcos” beosztás helyett a könyveket a tanulók érettségéhez mért 4 csoportba osztották: I—II., III—IV., V. oszt. tanulóknak valók és vegyes könyvtár címen. Az elrongyollott, használhatatlan állapotban levő könyveket s a tanulók épülésére nem szolgáló fércműveket különválasztották.

A *papnevelő-intézet önképző-köre*.¹¹ Az ifjúság irodalmi köréből vált ki. 1848 március 12-én gyűlést tartottak a *theológusok* s megalkották a *Bibliaolvasó társaságot*. Összegyűjtöttek egy kis pénzt, hogy segédkönyveket, lapokat szerezzenek be. Naponként délután 2—3-ig összegyűltek bibliaolvasásra és magyarázatra. Szerkesztettek egy tizenhárom pontból álló alapszabályt, melyben a gyűléseken való megjelenést kinek-kinek becsületére bizták.

A szabadságharc alatt a társaság feloszlott. 1859 nov. 14-én megalapították a *theológus könyvtárt*. Könyvszekrényeket, azután könyveket szereztek be. 1860 nov. 15-én megjelenik kebli lapjuk, az *Egyházi Lap*. Tartalma: a gyakorlati lelkészet körébe vágó esketési, keresztelési és úrvacsorai ágendák, egyházi beszédek és imák, később önálló tanulmányokon alapuló értekezések, bírálatok és költemények. Első megrendelt folyóirat a Sárospataki Füzetek. A második évben könyvtárunk 50

¹¹ Barabás István: A kolozsvári unitárius papnevelő-intézet önképző-körének története a XIX. században, Kolozsvár, 1902.

kötet. 1861-ben az előadóképesség fejlesztése végett egyházi tartalmu beszédek és versek szavalását veszik programjukba. Tagjaik elhunytakor mondandó beszédek megörökítésére *Beszéd-tárat* határoznak. A könyvtárt gyarapítják, a munkakedv fokozására jutalomtárgyakat tűznek ki. 1864-ben a társaság felveszi a *theológiai önképző-egylet* nevet s szétválík olvasótársasággá és önképzőkörre. Amannak tagja minden hallgató, ennek csak az önként belépők. Ez csak fiókja amannak és tagjainak száma 3—4, akik komolyabban fogva fel hivatásukat, magasabb szakképzettségre vágyódnak s a társaság kebelében külön csoportot alkotnak. Programjukba veszik a szavaláson kívül egyházi beszédek szabatos elmondását, bibliai helyek felolvasását, megtanulását és írásbeli dolgozatok bírálását. 1867-ben alapszabályt készítettek. Eszerint az egylet célja: a theológiai művelődés eszközeinek megszerzése és a theológiai önképzés. E célból: magyar és idegen nyelven írt szabadszemle-mű szakkönyvek szerzése és közös használata; theológiai ismeretek növelése és tisztázása, a megszerzett könyvek olvasása, közös értekezés, eszmecsere, sőt vitatkozás által; az ész kimívelése és ismeretszerzés mellett erkölcsös élet s mély vallásosság megszilárdítása; egyszóval: „méltónak lenni a theológus nevezetre“. Miből következik, hogy mindannak, ami a keresztény erkölcsiséget veszélyeztetné, az egyletben nincs helye.

A 60-as évek két fontosabb mozzanata: vitatkozó gyűlések tartása és örökös tiszteletbeli tagok választása (Krizsa, Simén D. és Ferencz József).

A 70-es évek a legtartalmasabbak. A könyvtárt folytonosan gyarapítják, állománya az évek vége felé 624 darab. Pályamunkákat, felolvasásokat készítenek, több unitárius székely falu önképzőkörével összeköttetésbe lépnek (Siménfalva), leveleznek a pesti reform. theológiai önképzőkörrel egy „Prot. Theológiai Közlöny“ megindítása ügyében, mely azonban a más egyházkerületekben felmerült sok véleménykülönbség miatt nem sikerült. Angol hitrokonainktól sok könyvet kapnak. Anyagiak hiányával állandóan küzdvén, az E. K. T.-tól kérik s megkapják a majális jövedelmének $\frac{2}{5}$ részét osztalékul. Az alapszabályokat revideálták 1878-ban. Eszerint az egylet védnököt (Derzsi József) választott, aki a felsőbb hatóságok előtt képviselje.

A 80-as években a tagok száma folyton apad. 1881-től új védnök Boros. A munkásság köre és iránya nemes és díjas versenyszavalatok jutalmazásával, szakszerű felolvasások tartásával, pályatételek kitűzésével bizonyos módosuláson megy át. Az 1887/88. évi theológusok adakozás útján pályadíj-alapot létesítettek, mely a század végén 791 kor. 72 f. volt. Az első

pályadíj 1898/99-ben adatott ki Barabás István Jézus tanításai példázatokban c. dolgozata jutalmazására. A tagok résztvesznek a gimn. ifjúság önképzőköri gyűlésein is, azokat vezetik, irányítják. Az Egyházi Lapban dolgozatok, bibliai tanulmányok, költemények, egyházi szemlék, angolból s németből fordított imák és kisebb értekezések őrzik a tagok munkásságának emlékét.

A 90-es években a tagok száma ijesztően apad, a tagsági díjakból kevés foly be s ezért gyakran kénytelenek a tőkéhez nyúlni. 1894/95-ben a tevékenység ébresztése érdekében felváltva tartanak szavalati, vitatkozó- és felolvasó-üléseket. Ez a beosztás bizonyos rendszert hozott munkásságukba. Ez évek közepé táján mindjobban nyilvánul a theologiai és gimn. ifjúság között régóta lappangó egyenetlenkedés, melynek eredménye lett 1896-ban a két önképzőkör teljes szétválása. Ez a szakadás az együletet a szakszerűbb munkásság terére viszi. 1894 nov. 14-én Dávid Ferenc halála évfordulóján szép ünnepélyt rendez. Ugyanez évben, dec. 6-án jó Murányi Farkas Sándor 1000 frtos alapítványa, kit 1899 febr. 21-én örökös tiszteletbeli tagnak választanak. A millenium évében hazánk 1000 éves fennállásának ünnepét nyilvános ünnepség keretében ülik meg, Channing emlékezetére szintén nyilvános ünnepélyt szentelnek, 1897/98-ban Enyedi György püspök és író 300-ik évfordulójára szintén. 1900 tavaszán testvéri levelet váltanak a meadvillei unitárius theologiai intézet hallgatóival. 1900-ban a tagok száma, a munkakedv és tevékenység nőtt. A könyvtár 2000 darabból áll. Munkásságuk körébe felvették bibliai felolvasások tartását is. 1896-ban teljesen külön tartotta évzáró ünnepélyét. A század utolsó évében vagyonuk 1506 K. 26 frt., 2000 kötetből álló könyvtár és dolgozataik gyűjteménye. Voltak sokan, akik nem helyeselték a theologiai és gimnáziumi ifjúság önképzőkörének ezt a szétválását s a theologusokat vádolták érte illetékesek és illetéktelenek. Ez a megítélés helytelen s a fejlődés és szakképzés irányának átnemtekintéséből származó elfogultság eredménye. E szétválásnak nem egyik vagy másik ifjúság az oka, hanem az a körülmény, hogy a theologiai intézet végrevalahára — elég későre — kibontakozott abból a kötelékből, melyet a múltból hozott magával, amely nem egyszer hátráltatta és akadályozta szabad fejlődésében. Ennek az általános kibontakozásnak és erőreakciónak csupán egy kicsi részjelensége volt a theologiai önképzőkör különválása, mely nem az ifjúság akaratán, hanem a fejlődés általános törvényén fordult meg.